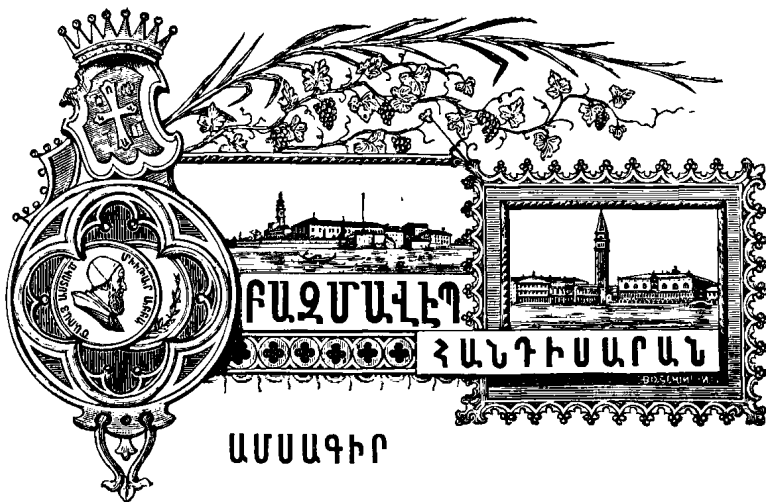
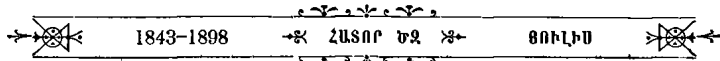

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԳՐԱԿԱՆ. — ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ. — ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԿՐԹԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ

ՀԱՅ ԼԵԶՈՒԻ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ԵՂԱՆԱԿԸ

ՅԱՐԵՒՄԱՌԵՍ

(Ի Գաղղիա եւ Ի Գերմանիա)

ՊԱՏ. Բաշմաշի ընթերցողը ուրախու-
թեամբ կարդացին անշուշտ այն փոքրիկ նո-
թալուրը, զոր գրեթէ բոլոր Հայ թերթերն
ալ արտատպեցին, և որ կը յայտնէր թէ Պա-
րիզի Բարձր Ուսմանց վարժարանին մէջ պր.
Մէլլէ սկսած է Հայերէնի Զայնաբանութեան
դասեր աւանդել. փոքրիկ ծառայութիւն մը
մատուցանելու համար յարգելի ընթերցո-
ղակցացս, ներկայիս կը փափաքեմ աւելի
ընդարձակ տեղեկութիւն տալ ոչ միայն պր.

Մէլլէի և իր դասաւանդութեան, այլ և պր.
կարրիերի և առհասարակ Հայերէնի ուսման
և ուսուցման եղանակին վրայ յԱրեւմուտո-
թերեւս այսու յուսախաբութիւն պիտի առ-
թեմ ընթերցողացս, սակայն չպիտի կարե-
նայի լոկը և ճշմարտութիւնը թաքուցանել.
պիտի խօսիմ իրրեւ փորձառու և ականա-
տես վկայ:

Շատոնց է որ Պարիզի մէջ Հաստատուած
է Արեւելեան Կենդանի Լեզուաց վարժարան
ուր կ'աւանդուին մի քանի նոր լեզուներ.
այն է, արաբերէն, պարսկերէն, նոր յունա-
րէն, Հայերէն, չինարէն, ճաբոներէն, ան-
նամերէն, Հինգուտտանի, ռուսերէն, և վերջի
տարիւն սկսեալ Մալդաշերէն (Մասաղաւս-
կարի լեզու): Ուրիշ է Բարձր ուսմանց կո-
չուած վարժարանը Սորբոնի մէջ, ուր կ'ա-
ւանդուի բանասիրութիւն, պատմութիւն, լե-

զուարանութիւն և միայն հին լեզուներ. ինչպէս հին յունարէն, լատիներէն, զանգիներէն, սանսկրիտ, պահլաւերէն, եգիպտական և ասորեստանեան բեւեաղիրեր, ասորերէն, և այլն:

Հայերէնը կամ հայերէն գրաբարը՝ որու դասականութեան սկզբնաւորութիւնը շատ հին է, մտած է Արեւելեան լեզուաց վարժարանի՝ այսինքն մօր լեզուներո՞ւ շարքին մէջ, ուր մտնելու բնաւ իրաւունք չունէր ան, շուշտ: Արեւելեան լեզուաց վարժարանը բացուած է լոկ վաճառականութեան և դիւանագիտութեան համար. և ըստ այսմ կ'աւանդուէին միայն այն ազգաց լեզուները՝ որոնց հետ Գաղղիոյ առեւտրական, աւելի դիւանագիտական՝ յարաբերութիւն ունի. պարզ ակնարկ մը կը բաւէ այս հաստատելու համար. արաբերէնը՝ (կ'աւանդուի ոչ միայն գրական Արաբերէն, այլ և Ալճերիոյ ժողովրդական խօսուող արաբերէնը) Ալճերիոյ համար. պարս. թուրք. և այլն լեզուները այն երկրները զացող զեապաններու, հիւպատոսներու և թարգմաններու համար: Դիւրին է նկատել ուրեմն, որ հայերէն գրաբարը դեռ նոր և դիւանագիտական լեզուաց վարժարանի մէջ, բնաւ միտք չունի. իր բնական և արժանաւայել տեղն է Բարձր ուսմանց վարժարանը՝ համապատիւ իր ընթացի հին յունարէնի, սանսկրիտի, լատիներէնի, և այլն: Մինչդեռ աշխարհաբարին էր պատշաճ ներկայանալ առաջնոյն մէջ, և այս եթէ երբեք Գաղղիան պէտք ունենար դիւանագիտական յարաբերութեանց համար հայերէն ուսանելու, ինչպէս է յունարէնը:

Նկատելի է թէ Արեւել. լեզուաց վարժարանի մէջ բոլոր վերոյիշեալ լեզուաց համար բաց ի ֆորանսացիք մը՝ որ նոյն լեզուի ուսուցչապետն է, կայ նաեւ տեղացիք մը՝ իրր կրկնիչ. այսպէս արաբերէնի համար արաբ մը, չինարէնի համար չին մը, ռուսերէնի համար մի ռուս, և այլն, ինչպէս և թուրքերէնի համար Պոլսեցի ամենապիւն երկրասարգ մը պր. Գալփաքճեան, որոնք աշակերտները կը վարժեցնեն զրութեան և խօսակցութեան: Հայերէնը Ժակոյն չունի կրկնիչ, և այս դանցառութիւնը վերի պատճառով է թերեւս:

Հայերէնի այժմեան ուսուցչապետն է պր. Կարրիէր, որու վերջերս հրատարակած միջանի յօդուածները մեր Պատմահօր դէմ, արժանացուցին զինքը Հայ ազգին և գիտական աշխարհի մէջ ծանօթ լինելու պատուոյն: Սա մի գէր, հաստափոր, միջհասակ, արտաքին երեւոյթով համակրելի և զուարճախոս մէկն է. իր պաշտօնը թերեւս ենթադրել տայ՝ թէ ինք եւս այն ազգին աննշաւորութիւններէն է, որոնք վերջի պատմական դիպաց մէջ յայտնեցին իրենց բարձր ոգին և արժանի եղան զրաւելու մեր ընդհանուր ազգին երախտագիտութիւնը և յաւերժական պսակ մեր պատմութեան մէջ: Կարրիէր գործախառնար չէ ասոնցմէ. ինք պարզապէս հայասեր չէ. ուստի պէտք է նկատել զինքը միայն իբր հայագէտ:

Պր. Կարրիէր բանասեր մըն է. նա բնաւ հայ լեզուաբանութեան հետ գործ չունի. իր ուսումնաւորած է ոչ միայն զազգիական, այլ մանաւանդ գերմանական համալսարանացմէջ, իր դասընկերն պր. Դերենդուրգ՝ որ այժմ արաբերէնի ուսուցչապետն է Արեւել. լեզուաց վարժարանի մէջ, պատմեց ինձ միանգամ, թէ երբ պր. Կարրիէրի հետ միասին Գերմանիա զացած էին աշակերտելու, չեմ յիշեր ո՞ր ուսուցչապետին, ուսուցչապետը՝ որ զիտէր նաեւ հայերէն, կ'ուզէր նաեւ հայերէն գաս տալ, և կը պահանջէր որ այս երկուքն եւս հայերէնի սկսին: Սոքա կը մերժեն, յայտնելով թէ իրենց նպատակը բոլորովին տարբեր է և բնաւ փափաք չունին հայերենի. ուսուցչապետը կը պատասխանէ թէ կարող է ետ դառնալ. երկու պարոններն այն ատեն կը ստիպուին նշանակել իրենց կամքին նաեւ հայերէն սորվելու. պր. Գ. կը յաւելու թէ, «Ես սովոր չեմ որ մի բիշ հայերէն գիտեմ, թէ եւ սա ինձ այժմ օգուտ չունի. բայց կարծեմ թէ պր. Կ. շատ աւելի սովոր չէ...»:

Կարրիէրի նշակերտաց թիւը փոփոխական է. բայց մինչեւ 20 կը բարձրանայ: Այժմ պիտի հարցնեն յարգող ընթերցողաց, թէ ո՞ր կ'երթան ուրեմն այսչափ ուսանողները՝ որ ամէն տարի վարժարանը կ'աւարտեն: Պատասխանս յուսահատական է: — Բոլոր այն պարոն-

ները որ կ'աշակերտին Հայերէնի, պարզապէս դատալիքներ են. Գաղղիական կառավարութիւնը զինուորական ծառայութենէ ազատ կը կացուցանէ բոլոր այն երիտասարդները՝ որ վարժարանի մը առաջին քննութեան յաջողած և օրինաւոր աշակերտաց կարգը դասուած են: Պարիզ կան բազմաթիւ համալսարանք. ինչպէս, բժշկական, իրաւագիտական, զեղարուեստական, և այլն: Բայց ասոնց մուտքը դժուար է. որովհետեւ կը պահանջուի մտից քննութիւն և մրցում. իսկ Արեւ. լեզուաց վարժարանը չունի այսպիսի բան. մեր պարոն դատալիքներուն աւելի զիւրին է անշուշտ ասանց քննութեան մտնել այս տեղ. մի տարի աշխատել, ամէն ջանքի գործ զննելով քննութեան յաջողի և յաջորդ տարի թողուլ հեռանալ վարժարանէն և միանգամայն զինուորական ծառայութենէ: Այնուհետեւ իբր երազ կը մնան այն միաձայն դասերը, Հայերէն բառերը, խորհրդացին, և այլն, և այլն: — Ահաւաստի մեր փոքրիկ Հայպէտները: Գաղափար մը տալու համար դասաւանդութեան եղանակին վրայ, կը նկարագրեմ այս տեղ նաեւ դաս մը:

Գիտ ուսուցիչը չէր եկած, երբ դասարան մտայ. Հինգ աշակերտ կար միայն. մին սեղանին վրայ գլուխը լծեւորուն մէջ կը խորհար. չորսը զբաղած էին ֆրանսացի երկտառարգաց յատուկ սովորական խօսակցութեամբ... իսկ միւսը զբաղած էր պատին զամբուլփենտիկ տպուած հայաստանի քարտէսը և Լեւոն Բ.ի երոպացի վաճառականաց տուած մէկ հրովարտակը՝ որոնք արդէն զամուած էին: Քիչ յետոյ ուսուցիչն եկաւ և դասի սկսաւ. պարսկերէն իրենց դասը շատ լաւ պատրաստած էին: Բայց այս պատրաստած զարք պէտք չէ տանել մեր սովորական սօրվիւր միաստով. այս տեղ համալսարանաց մէջ այսպէս բան չի պահանջուի. աշակերտն իր դասը կը պատրաստէ, այսինքն թարգմանութիւնը կամ բառերը կտոր-բրդուն թուղթի մը վրայ կը գրէ (յետոյ նետելու համար), և անոր վրայէն կը կարդայ պահանջուած դասը. ուսուցիչները կը կարծեն թէ աշակերտն այսպէս միշտ գրելով՝ բնականօրէն և ինքնին կը սորվի վերնապէս.

բաւական է միայն բերականական կանոնաց տեղեակ լինել: Սեբէստի մաս մըն էր, (տիպ. Պատկ. ԼՂ 75—76) մէկ ժամու մէջ կարդացին՝ (ամենաբարբարոս արտասանութեամբ) և թարգմանեցին Հաղի. կէս էջ. իսկ յայտնեցին թէ այդ չափը երկու ժամէն միայն կրցած էին պատրաստել. սոյն էջին մէջ հանդիպեցաւ «առ դրան խորանին» ասոցութիւնը. այդ տեղ աշակերտը միաձայն յայտնեցին թէ բոլոր բառարանները պարպտած և չէին գտած դրան. կար դրամ, բայց դրան ձեւ մը չկար: Ուսուցիչն ալ խոստովանեցաւ իր սղիտութիւնը, և ինչ գարձաւ հարցնելու թէ արգետը ծանօթ էի այդպիսի անյուր բառի մը. դուն բառին սեռականն է, պատասխանաւորէի. իսկոյն ցատկեց պր. ուսուցիչը սեռ տախտակին առջեւ բացատրելու թէ քառորդ հեռանալով Ե-էն Դ-ի կը փոխուի: Քիչ վերջ եկաւ Տարային քաղաքի անունը. պր. Կար. րիէր որ իր բերականական հմտութեան վրայ կ'աւելցնէ նաեւ աշխարհագրական ընդարձակ հմտութիւն, ասկէ բաժին կը հանէ աշակերտաց, ամէն անգամ հանդիպած քաղաքաց անունը քարտէսին վրայ ցուցնելով անոնց՝ որոնք իսկոյն կը մոռնան. բայց Տարային գտնել մի քիչ դժուար էր. այս տեղ ալ բանասիրտքիւնն ողջ լինի. պր. Կար. իմ տեղեկութիւնս այս մասին Հարցնելու և ստուգել վերջ, թէ այդպիսի քաղաք մը չեմ ճանաչար, (այս կանխահոգութիւն մ'էր որ պէտք էր անպատճառ, որպէս զի յետոյ գէշ ելք մը չունենար), յայտնեց թէ Սեբէստ այս տեղ խանգարում կրած է և թէ սոյնը պիտի լինէր Տարան:

Պարիզաբնակ բժշկական ուսանող մը Պարիզի անցեալ տարուան Արեւելագիտաց համաժողովին վրայ երեք երկար յօդուած դրած էր Արեւագագի մէջ իբր լծերթօն. սոյն յօդուածներէն միոյն մէջ բնուած էր թէ պր. Կար. զբառար հայերէնը կը գրէ և կը խօսի ճիշտ այնպէս՝ ինչպէս Ս. Սահակ կամ Ս. Մեհար: Թարգմել ընթերցողներս կը տեսնեն թէ որչափ իբրաւու հակառակ են մեր երկուքին տուած տեղեկութիւնները: Եւ քիչ կարելի էր սպասել այնպիսի յօդուած մը՝ ուր միայն խօսուած անձին հաճելի լինելու

մտադրութիւն կայ. այս տեսակ յօդուածները ճշմարտութեան հետ խոտորնակ կը համեմատին, այսինքն այնպէս ինչպէս աղը շաքարին հետ:

Հայագիտութիւնը սակայն աւելի լուրջ, ծանրախոհ և հմուտ ներկայացուցիչ միունի յանձին պը. Մէլլէի. սա մի երեսնամեայ նիհար՝ (ինչպէս կ'ըլլան բոլոր աշխատաւոր գիտնականները), սրամիտ, լուրջ, և թիթեւաշարժ երիտասարդ մի է. դեռ երեսնամեայ՝ բայց արդէն ստացած է վարդապետութեան աստիճանը՝ որ այնպէս զմուռ է Պարիզի մէջ. լեզուաբան, նուիրուած միայն լեզուաբանութեան, հմուտ և հնդեւորպական բոլոր մայր լեզուաց, և այս իսկ նպատակաւ ուսած է նաեւ հայերէնը, զոր կատարելագործելու համար անցած էի Կովկաս՝ ուր ժամանակ մը հայերէն խօսած է. տեսած է Էջմիածին, Աշտարակ, բարձրացած է Արագած լեռը, և այլն. ծանօթ է մեր աշխարհիկ գրական բարբառներուն և կը կարգայ հայերէն թերթ և ուրիշ լեզուաբանական աշխատութիւններ: Ուսուցիչ է Բարձր ուսմանց վարժարանին մէջ, ուր կը դասախօսէ համեմատական քերականութիւն, լիթուաներէն, պուերէն, զանդիերէն. իսկ այս վերջի տարին աւելցուց նաեւ հայերէն: Իր աշակերտները թէեւ սակաւաթիւ, բայց չեն դասալիքներ, այլ ուսման նուիրուած անձեր. խօսելով մանաւանդ իր հայերէնի աշակերտաց վրայ, ասոնցմէ պը. Նիկոլեման արդէն աւարտած է Գերմանիոյ մէջ իր ուսումը, է վարդապետ և կը սորվի հայերէն իր լեզուաբանական աշխատութեանց իբր ձեռնուռ Գործիք: Պարոն Գալտիէ կը զբաղի ազգագրագիտութեամբ, և իր նպատակն է հայ ժողովրդական հէքիւրներու, առածներու, և այլն ուսումնասիրութիւնը: Այստեղ աշակերտը ոչինչ կը պատրաստեն, այլ միայն ունկնդիրներ են. շատ անգամ խնդիր մը կը ներկայանայ իրենց մտքին, ուսուցչին կը յայտնեն, կը միճարանեն և կը խորհրդածեն:

Պը. Մէլլէի հետ՝ որ Ֆրանսայի միակ հայագէտն է թիւով և արժանիքով, կը թուղում Ֆրանսան և կ'անցնիմ Գերմանիա, ասոր վրայ եւս երկու խօսք ընելու համար:

Գերմանիա լեզուաբանութեան դասական երկիրն է. ինքն եղաւ այն գիտութեան ծնունդ տուողը, և ինքն է որ մինչեւ այժմ ուրիշ ամէն երկիրներէ աւելի կը խնամէ զայն. սակայն այս տեղ եւս մեր լեզուին ուսումը չունի զբարխաւաբար այն կարեւորութիւնը և յարգը զոր կ'ընծայեն ուրիշ լեզուաց. Գերման ուսանողն ալ աւելի կը դիմէ այն լեզուաց՝ որոնք իրեն ապագային պաշտօն մը կ'ապահովեն. այն է առ հասարակ յոյնն և լատինն. աւելի սակաւաթիւ են արեւելեան լեզուաց հետեւողը: Հայերէն կ'աւանդուի առ այժմ՝ երեք տեղ. Ստրասբուրգ, և միայն վերջին տարին սկսեալ նաեւ Թիւրինգեն և Իննա: Առաջինոյ մէջ կը դասախօսէ՝ Հիւբման. երկրորդին՝ Ֆլեյսին, և երրորդին՝ Գլեյցեր. այս երեք անձերն ալ իրենց այլեւայլ գիտնական և հմուտ աշխատութիւններով ծանօթ են ազգին. անձնական ծանօթութիւն չունենալով ո՛չ պը. Ֆլեյսերի և ո՛չ պը. Գլեյցերի հետ, պիտի բաւականանամ այս պարզ տեղեկութեամբս: Գալով պը. Հիւբմանին՝ որ բովանդակ հայագիտաց առաջինն և ամենահմուտն է, ծանօթ է արդէն յարգելի բնիկացուցաց Բաւարիոյն ապրիլ ամսոյ մէջ հրատարակուած քննադատականէն՝ զոր գրած էր ուսուցչապետն Մէլլէ աննախանձ ոգով:

Յարգելի ուսուցչապետն այս մեցամենա կին կ'աւանդէ հայերէն լեզուի համեմատական քերականութիւն, ըստ ինքրոյ իր աշակերտաց՝ որ երկու են միայն. մին այս տողերը զրոգը և միւսը Եզնիկ վարդապետ միաբան Էջմիածնի վանուց: Պարոն Հիւբմանի աշակերտները Հայեր եղած են առ հասարակ, և այն՝ ուսածահայեր միայն. որովհետեւ տանկահայոցս մէջ դեռ նոր կը սկսի Գերմանիա ուսանելու փափակը: Յօդուածս կը վերջացնեմ յիշելով այս տեղ այն զանգաւոր՝ զոր կ'ընէր պը. Հիւբման առանձին տեսակցութեան մը ժամանակ. «Եւրոպացիները իրենց չափով և կարողութեամբ կ'աշխատին հայերէնի ուսումը հետզհետէ յառաջացնելու և անոր զփութարին խնդիրները լուծելու համար. լայն է այս դաշտը. և քաղզրեթէ բոլորովին անմշակ. գիտունին իւրաքանչիւր ըսլլին կը բացուի աշխատութեան

ընդարձակ նիւթ. ընելիք շատ բան կայ՝ ուրոնց մենք եւրոպացիներս անկարող ենք. Հայերը պիտի աշխատին. և սակայն Հայոց մէջ եւս որչափ ցանցաւ է լեզուարանութեամբ դրացողներու թիւը»:

Իրաւունք ունի:

ՀՐԱՋԵԱՑ Թ. ՆԱԴԵՐԱՆ

Ստրասբուրգ, 22 Մայիս 1898

ՎԱՆԱԹ ԾՈՎԱԿԻ ԿԶԶԻՆԵՐԸ

ԱՂԹԱՄԱՐ

(Շար. Եջ 233)

ՏէՐ Մարտիրոս վերջ կու գան տան և չորս հայրապետք, որոց վրայ յիշատակելու պատմական տեղեկութիւն մը չունինք: Էջմիածնի Տ. Ղազար Զահկեցոյ կաթողիկոսութեան ժամանակ՝ Աղթամարայ հայրապետական դահլը օրէ ցօր կ'ինկնայ յոյժ ողբայր դրութեան մը մէջ և կ'անշնայ: Դորապատճառն էր, նոյն ժամանակի անարժան հայրապետն, Յակոբ Ամթեցի, որ իւր անյարմար կացութեամբ կաթողիկոսարանը և վանքը մեծամեծ պարտոց տակ բնկնելէ վերջ, յանդգնեցաւ Սուրբ Խաչի կրօնաւորներն ցրուել և անոնց տեղ վանքի մէջ բնակեցնել կանամբի աշխարհականներ¹: Կա-

թողիկոսի այսօրինակ վարմունքն անտանելի դարձաւ Աղթամարցոյ, որը զգուշելով իրմէ, հուսկ ուրեմն միաբան հաւանութեամբ կ'ընկնուն զինքն յաթոռոյն և կ'արքայութիւն, և կ'ընտրեն իրենց նոր կաթողիկոս Նիկողայոս անուն վարդապետ մը, որ զովեստիւ յիշուի ի շարս կաթողիկոսաց, այր իմաստուն, հաւատարմ, հին և նոր կտակարանաց և արտաքինոց: Նորընտիր հայրապետն Սուրբ Խաչի ցրուելու միաբանները ի մի հաւաքելէ վերջ, կը սկսի իւր նախորդաց ոմանց նման իւր վիճակները ընդարձակելու փորձ ընել: Յետ ժողով գումարելոյ և խորհրդակցելու, Աղեքսանդր արքեպիսկոպոսի կ'ուղարկուի ի Կոստանդնուպօլիս, հայրապետին այդ փափաքը իրագործելու համար: Նոյն արքեպիսկոպոս կը յաջողի այլոց միջամտութեամբ ծածուկ հրամանագիր մը (գործադ ֆերմանը) հանել տէրութեան դռնէն, յորում հրաման կը տրուի թէ, Մուշ, Վան, Բաղէշ նահանգները և անոնց շրջակայք կը վերաբերին Աղթամարայ: Այս հրամանագիրը առած կու գայ Վան, և Նիկողայոս հայրապետն ալ մեծ ցնծութեամբ գալով ի Վան, կը տանի կը ներկայացնէ զայն տեղւոյն իշխանին, որ տեսնելով իւր տէրութեան հրամանագիրն, յարգութեամբ կ'ընդունի զհայրապետն և կը պատուէ զինքն հանդերձիւք (խիչայիս): Այն օրէն կը կարգուի Աղեքսանդր արքեպիսկոպոսի Աղթամարայ այդ նոր ստացուած վիճակաց. կը բռնեն նոյն ժամանակի Էջմիածնի նիւթիւրակ Յովհաննէս վարդապետը, և ձեռքէն աննելով հաւաքած արդիւնքները՝ կ'արձակեն:

Հագրի թէ այս ամենայն եղելութիւնք կ'իմանայ Էջմիածնի Ղազար կաթողիկոսն, իսկոյն կը գրէ ի Կ. Պօլիս, առ պատրիարքն Հայոց Յակոբ վարդապետ, որ 1746 թուին նոր և հաստատուն վճռով հրամանագիր մը կ'առնու Օսմանեան պետութիւնէն: Այդ հրամանագրի զօրութեամբ վերստին Էջմիածնի կ'անցնին վերոյիշեալ վիճակներն. Տ. Նիկողայոսն ալ կը բանադրուի արգին ընդհանուր կաթողիկոսէն: Այս կերպով Աղթամարը թէ նիւթապէս և թէ բարոյապէս շատ կը տկարանայ, այնպէս որ հայրապետէն

1. Այս տեղեկութիւնք ինչպէս նաեւ յետագայ մի քանի կաթողիկոսաց վրայ պատմուած զէպքեր, մեծաւ մասամբ կը քաղուի Սիմէոն կաթողիկոսի Զամբա Գրքէն, որոյ անկողմասէր, պարզ և ստուգապատուած լինելուն կամ չլինելուն երաշխաւոր չենք կարող լինել, քանի որ առ ժամայ այս ժամանակամիջոցի զիպաց վրայ խոսող ուրիշ հրատարակուած պատմագրութիւն մը չունինք: